

МІЖНАРОДНІ КОНГРЕСИ ІСТОРИКІВ І ОБГОВОРЕННЯ НА НИХ ПРОБЛЕМ УКРАЇНОЗНАВСТВА ТА УЧАСТЬ УЧЕНИХ З УКРАЇНИ¹

Всесвітні конгреси дослідників історії та суміжних наук скликаються з 1900 р. щоп'ять років (з перервами в роки двох світових війн). З 1928 р. їх організатором є *Міжнародний комітет історичних наук* (МКІН) з участю національного комітету істориків тієї країни, де проводиться черговий конгрес, співорганізаторами – національні комітети інших країн, міжнародні асоціації та комісії з різних галузей історичних знань. До 2010 р. проведено 21 конгрес, 22-й має відбутися у м. Цзинань (КНР) 2015 р.

Джерела та література. Основними джерелами про М.К.І. є публікації доповідей і повідомлень, які виходили у світ, як правило, напередодні конгресів, в окремих випадках – публікації матеріалів дискусії. Окремі національні комітети істориків публікували збірники доповідей вчених своїх країн. НТШ 1933 видало доповіді українських учасників 7-го конгресу. Документацію конгресів містять Бюлетень МКІН, що виходив у 1926–1942, та Інформаційний бюлетень МКІН французькою і англійською мовами (з 1953, видання продовжується). Архів МКІН за 1926 зберігається у Лозанні, за пізніший час – Парижі, архівна спадщина організаторів та учасників конгресів є у різних збірках. Монографію про 7-й – 16-й конгреси (1900–1985) видав німецькою мовою Карл Дітріх Ердманн (опубл. 1967); до її англійського перекладу Вольфганг Моммзен додав епілог, в якому йдеться про 17-й – 19-й конгреси (1990–2000) (опубл. 2005).

Ініціатором проведення міжнар. конгресів істориків був Р. де Мольд-Ла Клав'єр, генеральний секретар Товариства дипломатичної історії, яке діяло в Парижі з 1886 р. 1898 р. це товариство скликало в Гаазі 1-й Міжнар. конгрес дипломатичної історії, в якому було бл. 300 учасників, з них бл. 100 дипломатів і колишніх дипломатів, приблизно 60–70 професорів університетів та архівістів. На першому засіданні де Мольд проголосив започаткування регулярних світових зібрань істориків. Проте у подальшому Товариство дипломатичної історії усунулось від підготовки конгресу і нею зайнявся, під патронатом французького уряду, комітет на чолі з постійним секретарем Французької академії, істориком античності Гастоном Буасьє.

1-й конгрес, 23–28 вересня 1900, Париж, мав назву Міжнародного конгресу порівняльної історії. Він став одним із форумів, скликаних у зв'язку з Паризькою світовою виставкою. На ньому було зареєстровано до 800 учасників, але активну участь взяли бл. 100–200 вчених. Президент конгресу Буасьє визначив як його завдання полегшення контактів між різними

¹ Ця стаття була підготовлена Ярославом Дмитровичем Ісаєвичем (1936-2010) – головою Національного комітету істориків України для "Енциклопедії історії України" і опублікована в її 6-му томі (К., 2009, с. 714-726). На цій сторінці подано дещо змінену версію цієї статті з необхідними доповненнями (Леонід Зашкільняк).

галузями історичної науки, поліпшення взаєморозуміння вчених незалежно від національних кордонів. Голова секції порівняльного вивчення права А. Есмейн говорив про засади історизму, які, на його думку, включають вплив історичного мислення на споріднені науки, а також про роль історії в самоусвідомленні індивідуального обличчя націй. Голова секції загальної і дипломатичної історії Андре Усеє (Houssaye) підставою історизму назвав позитивні знання, що спираються на максимально повне і адекватне використання джерел. Натомість у секції історії природничих наук Гастон Міло стверджував обмеженість позитивізму О. Конта. Румунський історик А. Ксенопол, ректор Ясського університету, теж критикував позитивістський підхід, обстоюючи важливість творчих гіпотез, зокрема для обґрунтування концепції дако-румунського континуїтету. Угорські учасники, зокрема М. Дарваї, полемізували з цією теорією, покликаючись на вимоги позитивного методу.

Попри згадку про порівняльну історію в назві конгресу, більшість доповідачів не присвячували уваги питанням компаративізму. Винятком щодо цього стали доповіді з історії літератури й мистецтва. Зокрема, Ф. Брунетьер зупинився на особливостях італійської, іспанської, французької, німецької літератур, які зумовили їхній внесок в загальноєвропейську літературну традицію. Анрі Берр, презентуючи заснований ним незадовго перед тим часопис "*Revue de synthèse historique*" ("Вісник історичного синтезу"), зупинився на питанні про співвідношення історії з соціологією. Чи не єдиним доповідачем, пов'язаним з Україною походженням і колом своїх наукових зацікавлень, був *М.М. Ковалевський*, на той час професор у Парижі. Він виступив з доповіддю "Робітниче законодавство у 2-ій половині середньовіччя".

2-й конгрес істориків, 1–9 квітня 1903, Рим. Зареєстровано 2006 учасників, в т.ч. з Італії 1144, з Німеччини 358, з Франції 194. Серед 85 учасників з австрійської частини Габсбурзької монархії 61 приїхали з коронного краю Австрія, 12 з Галичини (головно поляки), 11 з чеських земель; учасників з країв угорської корони було 12 (з них 2 хорвати). Істориків з Росії прибуло 47, в т.ч. 16 поляків, 2 фіни. З доповідями або повідомленнями виступили 266 вчених, в т.ч. з Італії 188, Франції 28, з Німеччини 18, Російської імперії 5 (в т.ч. 2 з Королівства Польського). Конгрес проведено із значно більшим розмахом, ніж два попередні. Уряд доручив керівництво підготовкою П. Віллари, президентові Академії деї Лінчеї, голові Італійського історичного інституту, генеральним секретарем був призначений Джакомо Горріні. Центральне місце зайняли доповіді визначних італійських учених. У вступній промові Віллари пов'язав розвиток нац. історіографій з формуванням нац. свідомості народів, в той же час, ствердив, що історія є фундаментом соціальних наук. На відміну від назагал оптимістичних прогнозів на Паризькому конгресі, промовець нагадав, чим завершилася проповідь справедливості, братерства й миру ідеологами франц. революції. Г. Моно (Франція) у доповіді "Мішле та Італія" наголосив на

позитивних аспектах італійсько-французьких історичних взаємин. Віцепрезидент конгресу й почесний президент секції історії філософії та релігії А. фон Гарнак виступив з текстологічним аналізом Нового Завіту. Ф. Поллок (Велика Британія) наголосив на потребі спільного застосування історико-генетичного та порівняльного методів в історії права та політичних наук. Р. Салей (Франція) відзначив заслуги Р. Ігерінга у створенні концепції права як відображення конфлікту інтересів суспільних груп, інтерпретованих з позицій соціального дарвінізму. Ще послідовніше застосував ідеї Дарвіна до суспільних феноменів Л.М. Гартман, пов'язаний з Неапольською економічно-юридичною школою. Б. Кроче мав кілька доповідей. Зазнавши в минулому впливу ідей Маркса і Гегеля, він на той час виступив проти детермінізму й телеології, властивих історичному матеріалізмові і, водночас, відкинув метафізичні елементи гегелівської філософії історії. Постулюючи, що історія є знанням, а не наукою, Кроче підтримав тезу про відмінність історії від природничих наук. З ініціативи впливових французьких істориків учасники римського конгресу запропонували Берлін як місце наступного форуму.

3-й конгрес, 6–12 серпня 1908, Берлін. 1042 учасники, з них 710 з Німеччини і лише 332 з інших країн: з Італії 57, з Росії 43, з Великої Британії 33, з Швеції 30, з австрійської частини Габсбурзької монархії 30 (в т.ч. 8 чехів, 2 поляки), з угорської 13 (в т.ч. 2 словаки), з Франції 23. Зі 180 доповідачів: з Німеччини було 69, Італії – 20, Австро-Угорщини і Франції – по 15, Великої Британії – 12.

Конгрес зібрався в умовах загострення міжнародних відносин, проте, політична заангажованість деяких істориків, як правило, не відобразилась у тематиці й змісті доповідей. Не було секції з питань теорії та методології історії, а методика конкретних досліджень обговорювалась на секціях сходознавства, стародавніх Греції та Риму, політичної історії, культурно-інтелектуальної історії середньовіччя і нової доби, історії церкви, історії мистецтва, спеціальних історичних дисциплін. Секції очолювали берлінські професори А. фон Гарнак та інші. К. Лампрехт розповів про заснований ним у Лейпцігу Інститут культурної та загальної історії. Значний резонанс у науковій періодиці отримали доповіді на такі теми як поява історичних пам'яток в долині Нілу (Г. Масперо), генеза римського колонату (М. Ростовцев), історіографія ісламу (Л. Каetano). У секції з античної історії університети України представляли В. Бузескул (Харків), Ю. Кулаковський (Київ). Серед учасників конгресу був Е.Р. Штерн (Одеса).

4-й конгрес історичних наук, 3–9 квітня 1913, Лондон. Бл. 680 учасників, з них з Великої Британії 450, Німеччини – 65, Росії – 30, Австрії – 25, США – 20, Угорщини – 25, Франції – 22. Доповідей і повідомлень 190, в т.ч. доповідачів з Великої Британії – 91, Німеччини – 28, Росії – 16 (в т.ч. з “російської Польщі” – 3), Франції – 15.

На пленарних засіданнях заслухано доповіді Е. Бернгайма (Німеччина) “Вплив сучасного світогляду на інтерпретацію історії”, К. Лампрехта

(Німеччина) “Найновіші інтелектуальні течії в Німеччині”, Ф. Вудса (США) “Історіометрія” (про кількісний аналіз як метод забезпечення наукового характеру історичній науці), А. Піренна (Бельгія) “Етапи соціальної історії капіталізму від 12 до 19 ст.”, О. Лаппо-Данилевського (Росія) про “державну ідею” в Росії 17–18 ст. Активними були доповідачі з російських університетів, зокрема П. Виноградов, який головував на історико-правничій секції, М. Ростовцев, Є.В. Тарле. Деякі з представників Російської АН були пов’язані походженням або тематикою праці з Україною: М.М. Ковалевський (доповідь про походження дрібної власності у Франції), дослідники північного Причорномор’я С.О. Жебелов, і Б.В. Фармаковський (доповіді в секції археології), декан історико-філологічного факультету університету св. Володимира, М.М. Бубнов (доповідь з питань середньовічної науки), вихованець університету св. Володимира, на той час доцент Варшавського університету Л. Беркут. У Лондоні прийнято запрошення російських учасників провести наступний конгрес у 1918 в Петербурзі.

5-й конгрес, 9–14 квітня 1923, Брюссель. 999 учасників, в т.ч. з Бельгії 422, Франції – 222, Великої Британії – 74, США – 35, Польщі – 20, Іспанії і Швейцарії – по 18, Японії – 6, Нідерландів – 33. Всього 353 доповідачів, в т.ч. з Франції – 121, Бельгії – 86, Великої Британії – 40, Польщі – 18, США – 15, Нідерландів та Італії – по 10, Японії – 1.

Німецькі історичні установи не були запрошені. Питання їх участі стало основною причиною, чому конгрес вдалося скликати лише після тривалих переговорів між істориками країн Антанти – головно керівниками національних історичних товариств, організаторами попередніх конгресів. Французькі і бельгійські вчені наполягали на повному бойкотуванні німецьких професорів, які на початку війни беззастережно підтримали агресію своєї держави. Завдяки зусиллям американських істориків Ф. Джексона, Дж. Шотвела, В. Леланда, норвежця Г. Кута, авторитетного бельгійського вченого А. Піренна було вироблено умови компромісу: підготовчий комітет, головою якого став Піренн, запросив товариства й університети держав – членів Ліги націй, а пропозиції про участь учених інших держав мали подаватись і розглядались в індивідуальному порядку. Історики з СРСР отримали запрошення як репрезентанти Російської академії наук, яку радянська влада вважала тоді “буржуазною” установою. Офіційно була запрошена і Спілка російських закордонних академічних груп (до неї належали такі визначні вчені, як П. Виноградов, М. Ростовцев і П. Струве), однак члени її брали участь у складі делегацій країн, громадянство яких на той час мали.

На відкритті конгресу Піренн виступив з промовою, яку присвятив порівняльному методіві в історичних дослідженнях. Критикуючи науковців, котрі в роки війни відмовились від вірності пошукові істини в ім’я національних інтересів, він проголосив фундаментальним здобутком попередніх історичних конгресів засаду “наука не має батьківщини”. Завданням історика, за його словами, є аналіз фактів та їх синтез, знярядям

якого вважав порівняльний метод, а не філософські чи соціологічні концепції. Дуже активними на конгресі були польські історики. У прочитаній в Брюсселі доповіді професора зі Львова Ф. Буяка йшлося про специфіку вияву у історії причинно-наслідкових зв'язків. Польський економіст Я.С. Левінський критикував догматичне вирішення питання про дію економічних законів. За його словами, лише тривале і копітке емпіричне дослідження може дати відповідь, чи розвиток в його економічній суті можна звести до кількох простих елементів". З інших позицій виступив В.М. Козловський (уродженець Києва, на той час професор в Познані). Головними чинниками суспільних дій він назвав зміни ідей та ідеалів, які спонукають людей до діяльності. Французькі вчені Л. Февр і М. Блок, які незабаром стали співзасновниками "школи Анналів", виступили з доповідями з царини історії ментальностей. Ч. Вебстер і Г. Темперлей з Великої Британії запропонували порівняння Віденського конгресу 1814–1815 і Священного союзу 1815 з Паризькою мирною конференцією 1919 р., на якій було прийнято рішення про створення Ліги націй. Л. Альфан (Бордо, Франція) мав доповідь про історію Європи і Азії як єдиний процес, зумовлений взаємовідносинами і взаємовпливами народів та цивілізацій.

Кожен, хто зареєструвався для участі, міг подавати доповідь на довільну тему, оскільки проблематика конгресу не планувалась заздалегідь. Попри наявність новаторських текстів, спрямованих на пошук нових шляхів у науці, кількісно переважали доповіді й повідомлення, засновані на традиційній інтерпретації джерел. Прозвучали і расистські концепції: про автохтонність і творчий характер "раси блондинів" (барон О.Г. Лекка з Румунії), а з другого боку – про згубність "колективної психології" німців, зумовленої властивою їхній расі ментальністю (Ж. Блондель з Франції). Полеміка з расистськими теоріями велась з різних позицій і не завжди була послідовною.

Важливими наслідками конгресу стали обговорення міжнародних наукових проектів і ухвала про створення Міжнародного комітету історичних наук.

6-й конгрес, 14-18 серпня 1928, Осло. Учасників 950, з них з Норвегії 273, Франції – 132, Німеччини – 121, Великої Британії – 56, США – 51, Польщі – 40, Швеції – 30, Австрії – 23, Румунії – 18, СРСР – 15 (в т.ч. 2 з України), Угорщини – 9. З доповідями і повідомленнями виступило 307 вчених: з Франції 77, Німеччини – 42, Польщі – 33, Італії – 15, Румунії – 12, США – 14, СРСР – 10 (в т.ч. з України 2), Чехословаччини – 8, Угорщини – 3.

Головним організатором конгресу був норвег Г. Кут (Koht), який на першому пленарному засіданні зробив доповідь "Національний дух і суверенність народу". Темі визначених своєю культурною специфікою націй і націй-держав присвятили свої виступи і М. Гандельсман (Польща), Н. Онкен (Німеччина), Г. Штайнакер (Австрія). Жваву дискусію викликала пленарна доповідь А. Піренна про арабську експансію, як вирішальний чинник перенесення центру тяжіння Європи з середземноморського регіону на північ. На заключному засіданні прозвучали доповіді А. Допша (Відень)

“Натуральне і грошове господарство у світовій історії”, М.М. Покровського (Москва) “Походження російського абсолютизму з точки зору історичного матеріалізму”, Т. Зелінського (Варшава) “Людина старожитності і людина сучасна”, Н. Йорги (Бухарест) “Захід і Схід у середні віки”. Вперше в роботі міжнародного конгресу істориків взяли участь історики СРСР – всього 10, з них 6 безпартійних (участь останніх у “Тижні російських істориків у Берліні”, проведеному перед конгресом, за словами Покровського, спростовувала твердження, що в СРСР наукова праця дозволена лише марксистам). **На берлінський конгрес і до складу МКІН було запрошено й Україну в особі історичних установ ВУАН та їх керівника М. Грушевського.** До програми конгресу Грушевський був включений як співкерівник секції нової і сучасної історії Європи, однак його виїзд заборонило ДПУ УРСР. Не зміг прибути на конгрес і О. Федоровський з Харкова, хоч в програму увійшли дві його доповіді: “Кам’яна доба і доба бронзи в Україні за новими даними” (секція преісторії та археології) і “Пам’ятки часу переселення народів на Україні” (секція середніх віків і візантиністики). З України приїхали в складі радянської делегації і виступили на конгресі М. Яворський на тему “Вплив західних ідей на сусп. рух в Україні в 2–3 чв. 19 ст.” (секція соціальних рухів) і В. Юринець “Відображення в українській літературі соціальних процесів в Україні” (секція мистецтва і літератури). Доповідь, яку мав Юринець на секції, він виголосив перед конгресом на “Тижні російських істориків у Берліні”. Учасник цього тижня Є.П. Пашуканіс ствердив, що доповідь була “блискуча із зовнішнього боку й цікава за змістом”, автор “показав в ній всю свою різнобічну освіченість. У доповіді знайшли собі місце і поезія, і філософія, і українська історія. Тов. Юринець чудово говорить німецькою мовою, і німцям, слід гадати, було особливо приємно його слухати після незграбної німецької мови наших більш маститих вчених”. В Осло виступали з доповідями на секціях також польські професори зі Львова Ф. Буяк (“Про взаємини між германськими племенами і литовцями”), С. Закшевський (“Роль слов’ян у високому середньовіччі, 7–11 ст.”), С. Вітковський (“Розвиток грецької історіографії після Фукідіда”).

На зустрічі в Осло було вирішено провести наступний конгрес у Варшаві. Його підготовка припала на роки світової економічної кризи, активізації консервативного і революційного націоналізму, посилення тиску на інтелігенцію в тоталітарних країнах. В Італії професорів переслідували за відмову присягнути на вірність фашистському режимові, в СРСР розпочалась хвиля політичних репресій, в тому числі щодо вчених. МКІН прийняв декларацію із загальним осудом порушень академічної освіти.

7-й конгрес, 21–27 серпня 1933, Варшава. Всього бл. 2500 учасників, **українців було 12, в т.ч. від НТШ М. Кордуба і М. Чубатий, ігумен ЧСВВ Й. Скрутень, Я. Пастернак, Р. Зубин, від Національного музею у Львові І. Свенціцький, від українських наукових установ у Празі Д. Дорошенко, В. Щербаківський, від Українського наукового інституту у Варшаві О. Лотоцький, від власного імені Олекса Елачин (професор зі Скоп’є).**

Офіційно вони вважалися представниками тих держав, де були громадянами. В делегації СРСР було 6 осіб: від Комакадемії М. Лукін, П. Пребраженський, А. Панкратова, від АН СРСР – В. Волгін та М. Державін, а також президент АН Білорус. РСР П. Горін.

З ініціативи М. Кордуби й за його редакцією НТШ видало збірник доповідей українських учасників тими мовами, на яких вони мали виголошуватись. Він включав такі праці: Ярослав Пастернак “Східні периферії Унетицької культури”; Вадим Щербаківський “Проект символічних позначень для етнологічних студій”; М. Кордуба “Виникнення української нації”; М. Чубатий “Стан вивчення історії українського права”; Іларіон Свенціцький “Східні і західні впливи в українському мистецтві 17–18 ст.”; Роман Зубик “Економічна структура села в Галичині на зламі 18–19 ст.”; Йосафат Скрутень “Півсторічна історія Василянського Чину”. Участь українських істориків відображена також і в публікаціях Організаційного комітету Варшавського конгресу, інформаційна служба якого була зразковою. Тексти цих доповідей, як і всіх інших, опубліковані в матеріалах конгресу, зокрема інформація про обговорення в звітах про засідання, а короткий виклад – у збірниках резюме. На жаль, перша окрема публікація українських доповідей на одному з всесвітніх конгресів залишається поки що єдиною.

На пленарному засіданні виголосили доповіді Ш. Діль (Париж) про актуальні проблеми візантійської історії, Н. Йорга (Бухарест) про початки й розвиток національної ідеї, С. Кутшеба (Краків) про принципи авторитету й свободи в європейських державах від середніх віків до 20 ст.

Організатори конгресу поєднали тематичний і хронологічний принципи структуризації (15 секцій, 13 засідань комісій, 291 доповідь). У секції історії Східної Європи жваву дискусію викликала доповідь Я. Бідло (Прага), який до цього регіону зарахував тільки православних слов'ян і румунів. Доповідь про торговий трактат султана Магомета II з Молдовою і торгові шляхи з Польщі й України в напрямі Чорного моря виголосив П. Панайтеску. Й. Матель (Грац, Австрія) говорив про еволюцію національно-культурної ідеології. В дискусії за доповіддю М. Кордуби взяли участь Й. Ністор (Чернівці), П. Савіцький (російський емігрант з Праги), Геч з Берліна.

8-й конгрес, 28 серпня – 4 вересня 1938 р. Цюріх. Бл. 770 учасників (в т.ч. 204 із Швейцарії, 188 – Німеччини, 149 – США, 109 – Франції, 99 – Польщі, 89 – Італії, 83 – Великої Британії, 56 – Бельгії, 46 – Румунії. Виголошено 248 доповідей та повідомлень, в т.ч. 53 вченими з Франції, 28 – Польщі, 14 – Великої Британії, 11 – США, по 13 – Угорщини і Чехословаччини). Були також учасники (по 1–3) з Алжиру, Єгипту, Сирії, Туреччини. Історики з Балтії та СРСР на конгрес не прибули.

Конгрес працював у час надзвичайного загострення міжнародних відносин, лютування політичного терору в СРСР та Німеччині. Історики були під враженням повідомлень про переслідування в Італії і, особливо, в Німеччині, та вчених, яких тоталітарні режими вважали своїми ворогами.

Члени МКІН намагалися, але лише неофіційно, сприяти тим, кого нацистська влада звільнювала з посад, або змушувала до еміграції. В той же час західні фахівці тоді не усвідомлювали, що в СРСР становище істориків, творчість яких компартія вважала політично небажаною, було ще трагічнішим, ніж в Німеччині, де попри нечувану раніше жорстокість нацистів, науковців на той час ще не розстрілювали і навіть не ув'язнювали за справжні чи уявні “ідеологічні ухили”. На надісланий раніше заклик Українського комітету з Лондона захистити засланого і хворого М. Грушевського МКІН не реагував.

Програму 9-го М.К.І. формував голова швейцарського оргкомітету Г. Набгольц. Щоб уникнути гострих політичних зіткнень, МКІН запропонував національним комітетам тематику доповідей обмежити періодом до 1914. Попри тривожну атмосферу в світі, швейцарські господарі доклали усіх зусиль, щоб забезпечити умови для вільного обміну думками. Нечисленні доповіді тих німецьких та італійських авторів, у яких, переважно в завуальованій формі, відобразились ідеологічні догми тоталітаризмів, ігнорувались більшістю учасників. Їхні симпатії були на боці окремих німецьких учасників конгресу, які (зрозуміло, досить обережно) опонували німецьким прорежимним доповідачам. Це стосується, зокрема, полеміки Г. Ріттера з О. Шеелем, який зображав М. Лютера героєм-революціонером, покликаним стати творцем нового порядку між людьми. Г. В.Ф. Валльгартен, змушений на той час емігрувати з Німеччини до США, глибоко висвітлив вплив фінансового й банківського капіталу на німецьку зовнішню політику вільгельмівської доби. А. Сапорі з Флоренції, підсумовуючи свої дослідження торгівлі в пізньосередньовічну добу, виступив проти тези В. Зомбарта щодо ранніх початків капіталізму. Для Н. Йорги, який, починаючи з 1915 р., брав діяльну участь у всіх міжнародних конгресах істориків, цюрихський форум став останнім. У доповіді про довготривалі фактори історичного процесу, що, в якомусь сенсі, була провісником концепцій пізніше розвинених школою Анналів, він назвав серед чинників тягlosti географічне розташування і природне середовище, “расу”, як продукт довкілля і панівних ідеологій; при цьому відкидав расистське уявлення про незмінність расової належності і необхідність захисту чистоти раси від зовнішніх впливів. Доповідь Ш. Домановського (Будапешт) “Угорська нація-держава” викликала, як і на попередніх конгресах, полемічні виступи румунських дослідників історії Дунайсько-Карпатського регіону.

З істориків-українців на цюрихському конгресі виступили лише М. Кордуба (“Домінуюче становище Галицько-Волинської держави на сході Європи в другій половині XIII ст.”) і Є. Перфецький з Братислави (“Ставлення польської анналістики до німецького і руського літописання в середніх віках”). Українська тематика прозвучала, до певної міри, в доповідях Г. Флоровського (Прага) про діяльність чеських єзуїтів у Східній Європі, З. Обертинського (Варшава) про паралелі між церковною унією українсько-білоруської та вірменської церков, Г. Вернадського (Нью-Гейвен, США) та деяких інших. М. Кордуба у своїй пізнішій статті зауважив про

конгрес, що Вернадський, “син президента київської академії наук, не вважає себе за українця і говорить тільки англійською і російською”. Втім, Вернадський визнав окремішність української історії у його англійській біографії Б. Хмельницького, написав також передмову до англійського перекладу однотомної “Історії України” М. Грушевського.

Напередодні конгресу відбулися збори Федерації історичних товариств Східної Європи, до якої належали також НТШ та Український науковий інститут у Варшаві. До Виконавчого комітету Федерації увійшов М. Кордуба як скарбник. У 7–8 томі щорічного інформаційного бюлетеня Федерації, а також окремою книгою було опубліковано його огляд розвитку історичної літератури радянської України за 1917–1931 рр. Реферат М. Кордуби, виголошений на 8-му конгресі істориків, планувався до друку у 156 томі Записок НТШ, який, разом з іншими готовими до друку матеріалами, було вилучено радянською цензурою і знищено.

9-й конгрес, 28 серпня – 3 вересня 1950, Париж. 1126 учасників (327 з Франції, 138 – Італії, 115 – Великої Британії, 96 – Бельгії, 74 – США, 64 – Швейцарії, по 34 – Єгипту і Данії, менші групи з інших країн. Всього 255 доповідей і повідомлень. СРСР не зреагував на запрошення, вчені зі Східної Європи не змогли приїхати, але доповіді визначних польських істориків економічного життя М. Маловіста та В. Кулі були включені до публікації матеріалів. У підготовці конгресу велику роль відіграли вчені з Франції, зокрема голова Французького національного комітету істориків Р. Фавтьє і генеральний секретар МКІН Ш. Моразе. На відміну від попередніх і наступних конгресів, всі секції присвячено основним галузям історичної науки: “Культурна антропология і демографія”, “Ідеї та історія ментальностей”, “Економічна історія”, “Соціальна історія”, “Історія культури”, “Історія устрою”. Секція “Історія політичних подій” була в кінці переліку, причому включена до програми в останній момент за пропозицією голови Британського національного комітету істориків Ч. Вебстера. У секціях заздалегідь розіслали вступні проблемні доповіді про підсумки та перспективи досліджень для кожної з трьох великих епох – античної, середньовічної, нової і новітньої. Доповіді обговорювалися в 1-й половині дня, післяобідній час займали повідомлення. Домінували концепції школи Анналів, однак ряд доповідей виголосили і “традиціоналісти”. Були й окремі марксистки із Західної Європи, які, однак, не приймали концепцій догматичного “історичного матеріалізму”, сформульованих в приписуваному Сталіну параграфі “Короткого курсу історії ВКП(б)”. Окремі доповідачі обґрунтовували потребу поєднання елементів традиційної і “нової” історіографії. Після доповіді Ж. Фрідмана про вплив технології та індустрії на культуру головуєчий на засіданні А. Тойнбі, висловив сумнів щодо слушності марксистського погляду про уніфікацію соціальних систем як наслідок уніфікації технології. Площину порозуміння між традиційною історією подій і новими теоріями намітив П. Ренувен, який підкреслював опосередкованість впливів соціально-економічних чинників на політичні

події, а також гіпотетичність висновків про механізм цих впливів. Г. Ріттер відзначив корисність міждисциплінарного дослідження різних ділянок культури, підкреслив пізнавальну вартість спроб культурно-історичного синтезу і необхідність подолання спрощеного тлумачення таких понять, як типові для певних періодів – “спосіб життя” чи “спосіб поведінки”. Р. Бутруш надав аналіз співвідношення феодалізму й маноріальної системи. Ґрунтовність вступних методологічних доповідей визначних істориків і участь у дискусіях репрезентантів різних шкіл та поколінь сприяли тривкості внеску паризького конгресу в оновлення інструментарію історичних наук.

10-й конгрес, 4–10 вересня 1955, Рим. 1633 учасники (в т.ч. з Франції – 320, з Італії – 308, Німеччини – 150, США – 80, Югославії – 68), 220 доповідей та повідомлень (в т.ч. з Франції – 72, Великої Британії – 25, США – 24, СРСР – 11). Уперше після довгої перерви СРСР надіслав свою делегацію, яка за радянськими джерелами складала 29 учасників, за даними реєстрації, – 13.

Римський конгрес вирізнявся продуманою організацією і високим рівнем дискусії. Головні секції сформовано за великими хронологічними періодами і, щодо кожного з них доповіді про стан досліджень підготували визначні фахівці: А. Момільяно (античність), Ф. Веркаутерен (середньовіччя), Г. Ріхтер (новий час), П. Ренувен (новітня доба). Доповідачі обстоювали методологічний плюралізм, зокрема Ренувен вказував, що дослідники мають починати з розгляду всіх можливих гіпотез, а не добирати аргументи до наперед відомих концепцій. Для кожної з епох визначено також по кілька “великих тем” синтетичного спрямування, наприклад, для середніх віків обговорювалися стосунки заходу зі сходом у ранньому середньовіччі, залежність селян у Франції, Німеччині й Київській Русі, взаємини імперій з національними державами, народні рухи і ересі, ідея хрестових походів. Післяобідні повідомлення згруповано за відповідними “великими темами”. Окрему секцію становили галузеві комісії, яких тоді було п’ять, як і на попередньому конгресі. Питома вага доповідей, присвячених виключно політичній проблематиці, скорочувалась. Головне місце посіли теми з соціальної та економічної історії, а також історії політичних інституцій, релігій, культури; політична історія розглядалась, але радше крізь призму еволюції соціальних структур і установ, а не шляхом нагромадження фактів про події. Ж. Годешо (Тулуза) і Р. Палмер (Прінстон) запропонували концепцію атлантичної цивілізаційної спільноти, яка прийшла на зміну обґрунтованій раніше Ф. Броделем середземноморській спільноті. Доповідь започаткувала полеміку, що продовжувалась і в наступні роки, між прибічниками атлантичної ідеї і тими, хто вважав цю ідею виявом політизації історії. Жвавою була і дискусія про головні напрями історіографії США, а саме дослідження історії і конституційного устрою (О. Гендлін) і визначального впливу великого фронтиру (кордону) (О. Латтимор). Значну увагу приділено питанням стародавнього Сходу (повідь С. Москаті про спірні питання хронології близькосхідних цивілізацій, Г. Масмера з

Гайдельбергу про грецьку народність архаїчної і класичної доби. М. Палатіно з Риму зупинився на ролі італіків у заселенні Апеннінського півострова), обстоюючи тезу про тяглість людності значної частини Європи, починаючи з неоліту. Мовні зміни, пов'язані з контактами і запозиченнями, на думку дослідника, міг ініціювати вплив навіть порівняно невеликих груп туземців. Питання ранньосередньовічної історії українських і суміжних земель порушувались у доповідях про формування Київської Русі як держави (Б. Рибаківа, Москва), А. Гейштора (Варшава) і К. Тименецького (Познань) про початки польського суспільства й держави. Б. Рибаків і А. Арціховський при обговоренні доповіді А. Стендер Петерсена повторили типові для тодішнього стану історіографії аргументи проти норманістської теорії виникнення Київської держави. Участь в конгресі істориків СРСР неминуче вела до ідеологічних зіткнень, однак в умовах переходу від холодної війни до політики мирного співіснування радянські історики формулювали свої тези в примирливішому тоні, ніж раніше. Засади побудови програми і структуризації засідань, вироблені організаторами римського конгресу, знайшли застосування і на подальших конгресах.

11-й конгрес, 21–28 серпня 1960, Стокгольм. 1509 учасників (192 із Швеції, 167 – США, 159 – Франції, 142 – Великої Британії, 139 – ФРН і 61 – НДР, 48 – СРСР); всього 159 доповідей і повідомлень. З українських учених західної діаспори взяли участь Ю. Борис (Стокгольм), Т. Галайчук (Буенос-Айрес), Б. Кентржинський (Стокгольм), І. Лисяк-Рудницький (Філадельфія, США), Т. Мацьків (Нью-Гейвен, США), Я. Пеленський (Вілкіс Беррі, США), П. Феденко (Мюнхен), М. Чубатий (Нью-Джерсі, США). Головним ініціатором участі в конгресі професорів-українців був М. Чубатий.

Характерною рисою стокгольмського конгресу була конфронтаційність декларацій істориків СРСР і, особливо, НДР. Вважаючи себе репрезентантами марксистсько-ленінської (а не просто марксистської) ідеології, вони діяли не як індивідуальні історики, а як члени офіційно затверджених партійною владою делегацій. Ідеологічна полеміка забирала час і відвертала увагу від власне наукових проблем. Т. Шідер (ФРН) доречно застерігав своїх колег від наслідування войовничої стилістики іншої сторони. Єдиним виходом, на його думку, було висвітлення в кожному випадку конкретних недоречностей і суперечностей своїх опонентів, щоб утверджувати об'єктивніші і менш догматичні узагальнення. Саме так діяли професори-українці. В обговоренні доповіді Е. Молнара (Угорщина) "Вплив історіографії Гегеля на марксистську історіографію" І. Лисяк-Рудницький ствердив, що авторитет Маркса ґрунтується на силовому престижі комуністичних держав, і що радянські історики маніфестують свій марксизм головно цитатами з Маркса, Енгельса, Леніна, натомість в конкретних дослідженнях їхні методи засадничо не відрізняються від тих, що їх застосовують т. зв. буржуазні історики. В дискусії над доповіддю Ф. Гілберта (США) "Культурна історія та її проблеми" той же Лисяк-Рудницький надавав порівняльному, плюралістичному підходові перевагу над спробами

моністичної інтерпретації культури шляхом абсолютизації одного фактора або однієї групи факторів. Ф. Цвіттер (Югославія) у доповіді “Національні проблеми в Габсбурзькій монархії” підтримав популярну серед політиків США думку, що знищення Австрійської імперії було трагічною помилкою Антанти. Натомість Лисяк-Рудницький обстоював погляд, що 1867 р. династія й центральний уряд, які своїх колишніх союзників – хорватів, сербів, словаків, трансильванських румунів і закарпатських українців передали в руки мадярської олігархії, цим кроком зрадили ідею Австрії як понаднаціональної держави і підписали смертний вирок Габсбурзькій монархії.

У доповіді В. Блаватського (СРСР) про античні держави Північного Причорномор'я розглядався вплив грецьких колоністів на розвиток місцевих культур. Міським комунам 12–13 ст. було присвячено доповідь С. Сестена, Ф. Граус розглядав початковий етап формування князівської влади в Чехії. Реферат чеських істориків А. Кліми і Й. Мацурека започаткував жваву дискусію, яка, однак, не вела до зближення поглядів.

З Конгресом була пов'язана проведена в м. Упсала конференція Комісії слов'янських студій МКІН, на якій з доповідями виступили М. Чубатий (“Київська Русь та формування трьох східнослов'янських народів”) і Б. Кентржинський (“Мазепа та Велика Північна Війна 1700–1721”). Чубатому опонували Б. Рибаків і М. Тихомиров з Москви, які відстоювали концепцію єдиної “давньоруської народності”. Головним критиком доповіді Кентржинського виявився В. Голобуцький, який мусив декларувати, що Мазепа проводив антинародну і антисоціальну політику. Голобуцький брав участь і в обговоренні доповідей на самому конгресі. За визначенням Я. Пеленського, “дискусійні виступи і доповіді проф. В. Голобуцького, хоч і виходили з обов'язкових в СРСР позицій, проте втримувалися в тих рамках, які визначають наукові дискусії”.

12-й конгрес, 29 серпня – 5 вересня 1965, Відень. За матеріалами реєстрації, було 2189 учасників, на самому конгресі оргкомітет ствердив присутність 2500 делегатів з 42 країн (в т.ч. 381 з ФРН, 282 – Франції, 202 – Великої Британії, 168 – Австрії, 193 – США). Президент ВУАН у Канаді Я. Рудницький (Вінніпег) увійшов до президії конгресу при його відкритті. Крім нього, українську діаспорну науку представляли І. Лисяк Рудницький (університет Ля Саль, Філадельфія), Л. Білас з Гамбургу, Т. Мацьків (університет Акрон, штат Огайо), І. Каменецький (Центральномічиганський університет, США), Б. Осадчук (Берлінський Вільний університет), П. Феденко (УВУ, Мюнхен). До офіційної делегації СРСР (58 осіб) входив директор Інституту історії України АН УРСР К. Дубина.

Секції сформовано в групи більш довільно, ніж на попередніх конгресах: “великі теми”; “історія континентів” (всі країни, крім європейських і США); засідання асоційованих міжнародних організацій і комісій, методологія і хронологічно впорядкована історія. Деякі з “великих тем” виявились надто широкими (роль еліт у суспільствах усіх історичних періодів), або надто

спеціальними (“баланс світу” станом на 1815 рік). Новітня тематика була репрезентована ширше, ніж на попередніх форумах. З більшості країн учасником, а отже і дискусантом, міг стати кожен, хто заплатив за реєстрацію, а доповідачем той, чия доповідь прийняв міжнародний оргкомітет. Як і на всіх інших конгресах, історики з СРСР були затверджені Комітетом істориків СРСР та іншими офіційними установами. З Польщі тільки частина вчених була делегатами від Польської академії наук, університетів та інших державних установ, а інші прибули власним коштом, в тому числі ті, хто перебував за кордоном як стипендіати. Назагал, історики зі Східної Європи були під меншим ідеологічним контролем, ніж історики з СРСР. Єдиним винятком стали учасники з НДР. Після віденського конгресу керівники делегації НДР Г. Беккер і Е. Енгельберг ствердили на сторінках східноберлінського історичного журналу, що завдання дослідникам було сформульовано в матеріалах ідеологічної комісії, схвалених пленумом ЦК Соціалістичної єдиної партії Німеччини. Догматичний характер версії марксизму, яка в НДР була єдино дозволеною, засвідчила, зокрема, доповідь самого Енгельберга “Еволюція та революція у світовій історії”.

Ряд питань важливих з точки зору України порушувались у дискусіях. К. Дубина на колоквиумі про європейський рух опору твердив, що офіційне число 30 тис. українських червоних партизан швидше занижене, ніж перебільшене. У обговоренні доповіді радянських істориків М.В. Нечкіної, В.Т. Пашуто і Є.В. Черняка (останні два не були присутні). Л. Білас наголосив на вкрай недостатньому стані в УРСР публікації історичних джерел. У дискусії про те, наскільки поняття “акультурація” є важливим в етнології та соціології, Білас запропонував вживати терміни “культура контактів”, розрізняючи “анклавні”, “симбіотичні” й “мішані” культури, які можна досліджувати діахронно або синхронно. В обговоренні доповіді Л.В. Черепніна та російського літературознавця П.В. Палієвського про суспільний резонанс російської літератури 19–20 ст. німецький історик Б. фон Ріхтгофен згадав про необхідність історикам взяти до уваги опубліковані якраз перед тим в мюнхенській “Сучасності” вірші В. Симоненка. Керівник делегації СРСР О.А. Губер у пізніше опублікованому звіті про конгрес висловив обурення тим, що Ріхтгофен назвав діаспорних вчених справжніми знавцями української культури. Г. Ріттер та деякі західнонімецькі учасники полемізували з тезою дослідження Ф. Фішера про навмисне спровокування першої світової війни кайзерівською Німеччиною.

На засіданні МКІН, яке відбулося у Відні після конгресу, одностайно прийнято запрошення делегації СРСР провести наступний конгрес у Москві. Передумовами цього рішення стали зменшення напруги у міжнародних відносинах, участь СРСР в конгресах 1955, 1960 і 1965, обіцянка радянського комітету істориків забезпечити повну свободу дискусії. Шок, викликаний військовою інтервенцією радянського блоку в Чехословаччині 1968, поставив московську зустріч під загрозу зриву. Національний комітет істориків

Великобританії відмовився від участі в ній. Однак в комітетах інших держав переважив погляд про необхідність конгресів як дискусійних форумів і як одного із шляхів подолати, хоча б частково, ізоляцію істориків тоталітарних країн.

13-й конгрес, 16–23 серпня 1970, Москва. 3305 учасників (за офіційними даними МКІН), з них 1283 із СРСР, 173 – Франції, 162 – Польщі, 160 – Болгарії, 130 – НРД, 117 – ФРН, 110 – Угорщини, 84 – Японії, 79 – Румунії, 68 – Швеції. До делегації СРСР увійшла група учасників з УРСР (понад 50 осіб), яку очолював А.Д. Скаба; жоден з них не мав доповіді, було лише кілька виступів при обговоренні другорядних тем. Окремі історики, в т.ч. Я.Д. Ісаєвич, відвідували засідання, здобувши гостьові запрошення від московських знайомих. Вперше (і поки що востаннє) в історії міжнародних конгресів істориків напередодні московського конгресу АН УРСР спромоглась видати брошуру (в українській, російській та англійській версіях) про історичну науку в Радянській Україні, на жаль, дуже поверхову і неповну. З української діаспори учасниками були 4 учасники: І. Лисяк-Рудницький, Я. Пеленський, І. Шевченко із США, Р. Сербин і О. Войценко з Канади.

Конгрес у Москві відкрив президент МКІН П. Арсен. Першою була виголошена доповідь Є.М. Жукова “Ленін та історія”, однак симпозіум до 100-річчя з дня народження Леніна відбувався паралельно з конгресом, а не як його складова частина. На пленарних сесіях розглядалися великі теми “Історія і соціальні науки”, “Історія континентів”, “Цифри як елемент інформації історика”, “Роль і місце біографії в історичній науці”. Велике зацікавлення викликала доповідь “Російський консерватизм 2-ої пол. 19 ст.” Р. Пайпса, якого в СРСР вважали ідеологом антибільшовизму. Західні учасники, як правило, обминали питання, що могли б сприйматися радянськими організаторами як політизація обговорення, також історики СРСР уникали конфронтаційних заяв. Винятки були нечисленими. Так, гостру реакцію делегатів СРСР викликали твердження норвезького історика Торолфа Рафто, що проголошення владою Сталіна соціал-демократії “головним ворогом” сприяло політичним успіхам фашизму. Прикладом компаративного дослідження стала колективна доповідь про селянські рухи і аграрні проблеми 18–20 ст., яку подала група французьких фахівців (Арнольд Собуль, П’єр Бараль, Філіп Віж’є, Жак Дро). Україністична тематика прозвучала в окремих доповідях з історії Київської Русі (яку доповідачі ідентифікували переважно з Росією), а також при обговоренні в Комісії слов’янських студій теми “Місто і його роль у формуванні національної свідомості”; українські історики взяли участь лише як дискусанти: О. Касименко повідомив про багатотомну “Історію міст і сіл Української РСР”, Р. Сербин відзначив подвійну роль міст як осередків групування української інтелігенції і водночас центрів русифікації, Ф. Шевченко звернув увагу на специфіку розвитку міст в умовах поділу України між Росією та Австро-Угорщиною. У центрі уваги Комісії візантиністики була полеміка

Ф. Шевченка з російськими вченими щодо автентичності “Записки грецького топарха”. Доповідь В.М. Лазарева, хоч називалась “Мистецтво середньовічної Росії і Захід. 11–15 ст.”, широко висвітлювала добу Київської Русі. В підсумкових статтях у радянських історичних журналах стверджувалося, що “на конгресі переконливо продемонстровано перевагу марксистсько-ленінської методології”. В той же час, в приватних розмовах деякі делегати з СРСР не схвалювали насаджувану комуністичною партією ідеологізацію науки, а окремі історики з України натякали, що вони прикро відчували відсутність на конгресі української історичної думки. На книжковій виставці історики з УРСР мали змогу ознайомитися, в числі інших, і з виданнями для них недоступними.

Я. Пеленський і Р. Сербин після конгресу відвідали Львів, зокрема Інститут суспільних наук АН УРСР. З цього виникли неприємності для керівництва інституту, яке не мало право на контакти з іноземцями без попереднього дозволу.

14-й конгрес, 22–29 серпня 1975, Сан-Франциско. 1465 учасників, з них із США 488, з ФНР і НДР – 99, Франції – 82, СРСР – 82, Японії – 78, Італії – 72. Перед конгресом проведено Генеральну асамблею МКІН, на якій обрано президентом К.Д. Ердмана (ФРН), 1-им віце-президентом А. Гейштора (Польща), членами бюро М. Берза (Румунія), С. Чандра (Індія). На відкритті виголошено, зокрема, доповідь А. Біллінгтона (США) “Ковбої, індіанці і земля обітована”, де йшлося про поверховість популярного стереотипу “дикого Заходу”, а також колективну доповідь делегатів із СРСР “Історія і суспільство”, яка започаткувала полеміку між прибічниками й критиками марксистських побудов. Дискусію продовжив Є. Топольський в доповіді “Історія в пошуках документації”, де, як і в інших своїх працях, засвідчив рух у напрямі недогматичного марксизму, що включав ідеї аналітичної епістемології. На методологічній секції Е. Енгельберг (НДР), декларуючи постулат про економічний базис і класову боротьбу як провідні чинники прогресу, водночас підкреслив, що усвідомлення динамічного взаємозв’язку суспільних структур виключає можливість однопричинності в поясненні явищ і процесів. С. Кімбара (Японія) в доповіді “Традиція й інновації в Азії та Африці” обґрунтував свою концепцію світової історії. В секції “Центри і периферії античної цивілізації” обговорювалися, в числі інших, проблеми урбанізації, романізації і демократизації стародавнього світу; жвавою була дискусія про генезу трьох далекосхідних цивілізацій – китайської, корейської і японської. Турецький історик Т. Гекбільгін схарактеризував зацікавленість Османської імперії європейськими реформаційними рухами, в той же час підкреслив опір османської влади спробам поширити реформацію серед християнських підданих Порти. Й. Переньї (Угорщина) причиною турецьких військових успіхів назвав не чисельність війська (яку, на його думку, давніша історіографія перебільшувала), а краще командування і постачання армії – наслідок функціонування першої в регіоні абсолютистської держави. Як новаторська в ряді аспектів була оцінена доповідь Л. Черепніна та В. Пашуто

(СРСР) про формування Московської держави, проте автори, як відзначалось в дискусії, недостатньо залучили порівняльний матеріал про інші державні утворення. Сан-Франциско відвідали 22 польські історики (за даними звіту польської делегації – 19), з них виступили 5 (за даними звіту польської делегації – 8). І. Петшак-Павловська (Варшава) аналізувала вплив 1-ої промислової революції на темп соціальних змін кінця 18 – перших десятиріч 20 ст. у Європі, США та Японії. М. Войцеховський (Варшава) розглянув еволюцію політики США щодо Німеччини та її сусідів у міжвоєнному двадцятиріччі. Під егідою Комісії історії Другої світової війни було обговорено стратегію і політику у війні Німеччини, Великої Британії, Японії, СРСР та США. На думку деяких учасників, конгрес засвідчив наступ оновлених позитивістських концепцій і полеміку з ними “антипозитивістів”, до яких зараховували себе й марксистів.

15-й конгрес, 10–17 серпня 1980, Бухарест. 2715 істориків з 67 країн, заслухано 158 доповідей. Вперше взяли участь учені з Китаю і В'єтнаму. Делегація СРСР налічувала 107 учасників, і в ній трохи більше, ніж на попередніх конгресах, були представлені історики союзних республік. Мотиви цього пояснили керівники делегації СРСР у статті про підсумки конгресу: мовляв, у своїх виступах, а також в розмовах з делегатами інших країн “історики України, Казахстану, Молдови, Вірменії, Латвії, Азербайджану, Узбекистану і Дагестану говорили про результати радянської національної політики, про справжній розквіт національних культур в СРСР”.

Беручи на себе організацію конгресу, уряд Румунії, яка тоді називалася Соціалістичною Республікою Румунією, керувався національно-ідеологічними мотивами. Ще більшою мірою, ніж 10 років перед тим на Московському конгресі, партійно-політичні керівники вважали основним завданням пропагувати версію історії, проголошену ними обов'язковою. Зокрема, йшлося про відзначення в 1980 р. “2050-річчя Румунії” і виникнення вже в 1-му ст. до н.е. “єдиної централізованої незалежної Дакської держави” та про вищий рівень дако-гетської цивілізації від усіх сусідніх, тяглість історичного розвитку румунського народу з найдавніших часів до 20 ст. (доповіді Ш. Паску на спеціальному засіданні з нагоди ювілею і В. Кинді на заключному засіданні). До програми увійшла також сесія з нагоди “1300-річчя Болгарської держави” (доповідь Д. Ангелова “Болгарська держава і середньовічна Європа”). На урочистому відкритті конгресу в Палаці Республіки президент МКІН К.Ф. Ердман виступив з доповіддю “Екуменічна спільнота істориків”. Підкресливши гостроту ідеологічного протистояння між репрезентантами різних ідеологій, він закликав до фундаментального консенсусу на підставі таких елементарних правил, як необхідність нагромаджувати знання про об'єктивні факти, виявити їх причинний зв'язок і цінність. Керівники делегації СРСР С. Тихвинський і В. Тішков, визнаючи необхідність співробітництва істориків різних

політичних орієнтацій, вважали обов'язком відмежуватися від думки про можливість конвергенції шкіл і напрямів на базі деполітизації історії.

Перші два дні роботи конгресу були присвячені засіданням внутрішніх комісій та асоційованих міжнародних організацій. Зокрема, в Міжнародній асоціації візантійських досліджень при обговоренні теми “Острови й прибережні райони як осередки контактів у візантійському світі 10–11 ст.” висвітлювалися питання політичного та культурного впливу Візантії в чорноморському регіоні. В Міжнародній комісії морської історії розглядалися, в числі інших, питання мореплавства на Чорному морі. В Міжнародній комісії порівняльної історії церков Є. Ключовський (Люблін, Польща) виступив з доповіддю “Східна Європа – перехрестя релігійних цивілізацій”. На засіданнях Міжнародної комісії слов'янських студій обговорювалась проблема селянських повстань і рухів до 17 ст.; в обговоренні цієї теми взяв участь Ю. Кондуфор (Київ). Новим президентом МКІН був обраний Ю. Бардах (Варшава), віце-президентом І.І. Костюшко (Москва).

Як і на інших конгресах, найбільшу увагу привертала т.зв. великі теми. Першим обговорювалося питання “Східна Європа – зона зустрічей цивілізацій”, з якого основною була доповідь румунських учених Е. Кондуракі та Р. Теодореску. Вони доводили безпосередній континуїтет культур пізнього неоліту, епохи бронзи і заліза з цивілізацією середньовічних дунайських князівств і через них – із сучасною румунською нацією. Співдоповідь В. Типкової-Заїмової мала назву “Болгарські території – осередок давньої і нової цивілізації”. Співдоповідь “Давня Русь – зона зустрічі цивілізацій” була подана групою російських істориків. В її обговоренні Дж. Горомвельджі (Швейцарія) звернула увагу на важливість всебічного вивчення причин відносного цивілізаційного відставання країн Східної Європи, а основну доповідь кваліфікувала як приклад “романтичного націоналізму”, що полягає в ідеалізації історії власних етносу й нації. З великої теми “Федеративні і плюралістичні держави” спільну доповідь підготувала група під керівництвом польських учених Ю. Бардаха і Г. Іздебського. Висвітлювалася історія федерацій від античної доби (конфедерація Делона 5 ст. до н.е., ахейська ліга 3 ст. до н.е.) і до 20 ст. Ц.П. Агаян (АН Вірм. РСР), А.С. Сумбатзаде (АН Азерб. РСР), зрозуміло, приєдналися до проголошеного істориками Москви твердження про принципову перевагу соціалістичного федералізму, розробленого і здійсненого більшовицькою партією, над всіма іншими федеративними устроями. В обговоренні на секції методології теми “Проблеми та методи усної історії” активну участь взяли вчені африканських країн (Сенегал, Нігерія, Камерун), для яких особливо важливим завданням залишається реконструкція передколоніальної історії своїх народів.

Проблеми, актуальні і для українських істориків, розглядалися в хронологічних секціях: зокрема, на секції античної історії, серед інших, у доповідях російських дослідників Е.С. Голубцової, Г.А. Копиленко (Росія)

“Взаємовідносини між грецькими і місцевими елементами на узбережжі Чорного моря”, Ж. Вольського (Польща) “Чорне море і Кавказ між Римом і Парфією”; на секції середньовічної історії – П. Раткоша “Колонізація на волоському праві і розвиток вівчарства у Словаччині”, Ж. Паха (Угорщина) “Шляхи левантійської торгівлі і Сх. Європа”, П. Бреці (Італія) “Соціальні зміни і економічні проблеми романо-варварських королівств Східної Європи у відображенні історіографії пізнього середньовіччя”; на секції нової історії – Ф. Гейла і Р. Пражака (ЧСР) “Типологія національного відродження в країнах Центральної і Південно-Східної Європи”; на секції новітньої історії – Я. Крачкара (Ватикан) “Папська дипломатія і Східна Європа (1918–1939)”, І. Беренда (який тоді представляв Угорщину) “Криза 1929–1933 і Південно-Центральна Європа”, Д. Боднара (США) – про проблеми соціальної мобілізації робітників-імігрантів до США від сер. 19 до сер. 20 ст.

Серед учасників конгресу розповсюджено брошуру “Акти переслідувань” (“Acta persecutionis”), що містила перелік (неповний) 145 чеських і словацьких істориків, які в 1969–1970 рр. були жертвами політичних переслідувань і праці яких в їх країні заборонили друкувати і цитувати.

На заключному засіданні виступили переобраний президентом А. Гейштор і М. Франсуа, який протягом 30 років був Генеральним секретарем МКІН.

16-й конгрес, 25 серпня–1 вересня 1985, Штутгарт. 1878 істориків (в т.ч. 534 з ФРН, по 104 – США і Японії, 100 – Італії, 80 – Угорщини, 165 – Польщі, 68 – СРСР); з них 182 мали доповіді або повідомлення. На відкритті виступили президент ФРН Ріхард фон Вайцекер (ФРН), президент МКІН А. Гейштор.

Програмою були передбачені великі теми “Опір фашизму, націонал-соціалізму і японському мілітаризму” (основна доповідь: Ф. Бедаріда з Франції і М. Кропілак з ЧССР), “Індійський океан”, “Образ інших: чужинці, меншини, маргінальні групи”. У методологічному циклі найжвавіша дискусія виникала при обговоренні теми “Макс Вебер і методологія історії”, зокрема історики з СРСР повели полеміку з концепцією, що на той час ставала популярною в Східній Європі, про соціологію Вебера як найпереконливішу альтернативу марксизму, або, принаймні, істотне його доповнення. При обговоренні теми “Абсолютні монархії Європи і Азії”, у якому виступила і дослідниця з України Л.С. Чіколіні, йшлося про специфіку азійських деспотій, наявність в них певних можливостей впливу суспільства на владні структури. Чіколіні взяла участь також у роботі Федерації товариств з проблем Відродження. В групі хронологічних секцій окремі засідання були присвячені проблемам “Малі країни в умовах культурних, політичних і економічних змін, 1750–1917”, “Парламенти і політичні партії до 1914”, “Моторизація шляхового руху і її наслідки (1885–1985 рр.)” та ін. У Міжнародній комісії з історії міст розглядалась проблема “Місто й село в 13–

18 ст.”; а міські й селянські повстання на великому порівняльному матеріалі аналізував В.І. Рутенбург з Ленінграда (СРСР).

Хоч штутгартський конгрес відбувався в умовах пом'якшення протистояння між сходом та заходом й істотного потепління клімату міжнародних відносин, звіти радянських істориків про цей форум починалися з декларацій про значення для історичної науки висновків 26-го з'їзду КПРС щодо “необхідності принципової боротьби проти буржуазної та реформістської ідеології, ревізіонізму й догматизму”. Відповідно до цього, доповідачі й дискусанти з СРСР, навіть у випадку збіжності їхніх висновків з висновками немарксистських авторів, вважали обов'язком, принаймні декларативно, відмежовуватись від “буржуазних” теорій.

17-й конгрес, 26 серпня – 2 вересня 1990, Мадрид. Бл. 1590 учасників з 49 країн (568 з Іспанії, 117 – ФРН, 103 – Італії, 90 – США, окремі представники з держав Африки – Бенін, Буркуна-Фасо, Кот'д'Івуар, Сенегал); всього виголошено 535 доповідей та повідомлень. З України в складі делегації з СРСР були Ю. Кондуфор і А. Шлепаков, а в групі Комісії молодих дослідників – В. Репринцев з Києва, С. Жук і С. Плохій з Дніпропетровська, С. Лирик зі Львова.

Обираючи місце конгресу, МКІН врахував наближення 500-річчя відкриття Америки Колумбом. Тому перша з великих тем звучала “Відкриття Америки європейцями та його наслідки”. Координатором теми був Е. де ла Торре Вілар з Мексики; першою заслухано доповідь Ладеро Кесади “Іспанське оточення Христофора Колумба”. М.М. Болсуновський говорив про колонізацію Росією північного заходу Америки (1732–1867). У світлі останніх подій особливо актуально сприймалася велика тема “Революції і реформи: їх вплив на історію суспільства”. У нових умовах докорінно змінилась риторика доповідачів. Більшість їх визнали кризу ортодоксально-марксистського погляду на роль революцій, однак вважали надто радикальною концепцію доповіді Є. Топольського “Міф про революцію в історіографії”. Остання з трьох великих тем конгресу “Мегаполіс в історії: економічні, соціокультурні і політичні аспекти” координувалась Т. Баркером з Великої Британії. Трьома “методологічними темами” були: “Концепція часу у європейській і азіатській історіографії” (координатори М. Міяке з Японії і А. Гейштор), “Антропология і соціальна та культурна історія” (основна доповідь Ю.В. Бромлея і В.А. Тішкова), “Історична біографія”. У секції з проблем античності обговорювалась тема “Міфи і символи як джерела вивчення середземноморського світу”, в секції середніх віків – “Феодалні системи в Азії”. У циклі тем з новітньої історії розглядались нові дослідження міжнародних договорів напередодні і під час Другої світової війни (координатори Е. Єкель з ФРН і О.О. Чубар'ян з СРСР). Е. ді Нолфон (Італія) ствердив, що у 2-й пол. літа 1939 р. нацистська Німеччина опинилася в міжнародній ізоляції, тому радянсько-німецький пакт істотно поліпшив її позиції напередодні війни. В ході дискусії проявилася недостатня вивченість менталітету політичних керівників і стану громадської думки різних країн.

Крім здійсненої МКІН повної публікації матеріалів конгресу, було видано тематичні збірники, серед них матеріали круглого столу “Прагматична письменність: Схід і Захід, 1200–1330”. В одній з доповідей на засіданні, присвяченму Я.А. Коменському, підкреслювалось, що відкриття Д. Чижевським невідомого раніше трактату великого чеського педагога стало переломною подією у вивченні його філос. спадщини.

В оглядовій статті про мадридський конгрес керівник делегації СРСР С.Л. Тихвинський стверджував: “Погляди радянських істориків, очищені від догматизму й навмисної конфронтаційності, та їхніх західних колег щодо широкого кола вузлових історичних проблем виявились близькими”. Втім, більшість учасників оцінили цю ситуацію як поразку спроби марксистів нав’язати історичній науці свою версію ідеологізованої історіографії.

Під час конгресу відбулась Генеральна асамблея, на якій президентом МКІН був обраний Т. Баркер в Великій Британії, а генеральним секретарем Ф. Бедаріда з Парижа.

18-й конгрес, 27 серпня – 3 вересня 1995, Монреаль (Канада). 1754 учасники, у т.ч. з Канади 445, США – 20, Італії – 123, Японії – 108, Франції – 81, Великої Британії – 95, Іспанії – 48, Росії – 39, Угорщини – 34, Румунії – 37, Польщі – 22. Делегатами України були Я. Ісаєвич та О. Пріцак, україністичні установи Канади репрезентували З. Когут, С. Плохій, Ф. Сисин.

Конгрес в Монреалі – один з найзмістовніших в історії світових форумів істориків, а для України особливо важливий тим, що напередодні його Український національний комітет істориків був прийнятий до МКІНЮ а тому в програмі конгресу враховано й пропозиції української сторони. Конгрес включав одноденні пленарні сесії з головних тем, спеціалізовані засідання з 16-ти між секційних і порівняльних тем, понад 30 круглих столів для обговорення нових наукових напрямів. Засідання починались вступними оглядами, в яких узагальнювались подані на обговорення доповіді. Уперше в історії конгресів резюме доповідей було заздалегідь розміщено в інтернеті.

Перший робочий день конгресу присвячено темі “Нації, народи і форми держав: етнічні групи і корінні народи, національні та багатокультурні держави, давні й нові націоналізми” (автори вступного огляду Ф. Бедаріда і Н. Русельє, Франція). Від України на засідання виступив О. Пріцак з доповіддю про “рухомі” протидержавні та державні утворення в ранньосередньовічній Євразії. Наступного дня розглядались доповіді про гендерний фактор та його роль у великих історичних трансформаціях. Обговорення великої теми про діаспори було плідним завдяки залученню до порівняльного розгляду матеріалів з різних континентів і країн. Розмаїття проблематики конгресу ілюструють і назви спеціалізованих засідань: “Влада й свобода історичних досліджень та публікації (О. Чубарян, Росія), “Літературна фікція, історичний нарратив, об’єктивність” (Масаке Міяке, Японія, Н. Партнер, Канада), “Переосмислення наукових революцій” (М. Гейд, П. Редонді), “Занепад як історичне поняття” (А. Мончак, Польща),

“усна історія: 25 років методологічних пошуків і праці” (Ф. Жутар), “Релігійні рухи між прозелітизмом, нетолеранцією і свободою” (К. Ельм), “Арктичні й субарктичні народи та суспільства” (І. Сігурдссон), “Старість і старіння” (П. Джонсон), “Падіння імперій: порівняльна перспектива” (К. Руссо, К. Емслі), “Покарання і в’язниці впродовж історії” (А. Дкемандт), “Економіка та екологія: вороги чи союзники” (Ж. Пуссу, Е. Крузе-Паван), “Банки та їх вплив на торговий і промисловий капіталізм в Європі, Америці та Азії 19-20 ст.” (А. Тейхова та ін.). На круглих столах переважали теми з нової та новітньої історії, зокрема: “Політична роль робітничого класу: міфи і реальність”, “Ісламський урбанізм в історії: політична влада і соціальні структури”, “Утопії в історії”, “Християнізація Америки і дехристиянізація Європи в 19 і 20 ст.” та ін. На круглому столі “Роль еміграційних груп у відродженні держав у Центрально-Східній Європі” О. Драган (США) схарактеризувала впливи інформаційної служби “Голосу Америки”, зокрема передач на історичні теми на національну свідомість народів регіону.

У дні конгресу діяла виставка історичних наукових публікацій, на якій була й експозиція, організована Національним комітетом істориків України.

19-й конгрес, 6 – 13 серпня 2000, Осло. 1839 учасників, у т.ч. 318 з Норвегії, 208 – США, 126 – Великої Британії, 100 – Японії, 19 – Росії, 8 – Польщі. Українознавчу тематику репрезентували Я. Ісаєвич (НАН України), З. Когут, С. Плохій, Ф. Сисин (Канадський інститут українських студій).

Осло стало першим містом, в якому історики світу збиралися вже вдруге. Як і на попередніх зустрічах, у центрі уваги біли кардинальні питання інтерпретації історичного процесу, методології та методики досліджень. Їм було присвячено три головні теми, які розглядалися на пленарних засіданнях. На першому з них йшлося про концепцію загальносвітової історії і необхідність конструювання її таким чином, щоб висвітлити багатоманітність та оригінальність внеску до світової цивілізації націй, континентів, регіонів. На наступному пленарному засіданні обговорювалась тема “Тисячоліття: час і історія”. У вступній доповіді японський історик Масаюкі Сато підкреслив: з усіх істот, що живуть на землі, тільки людина свідомо ставиться до свого минулого і для осмислення його мусить вносити певний порядок у хаос подій та явищ, саме цьому і служать різні системи хронології та періодизації. Спільним рисам і відмінностям обліку часу й форм зберігання пам’яті про минуле, прийнятим у різний час і в різних цивілізаціях, було присвячено низку доповідей та дискусійних виступів. У зв’язку з кінцем тисячоліття порушувались і тема “кінця світу”. А. Воше звернув увагу на те, що більшості культур, як давніх, так і нових, властиві уявлення, що в майбутньому має настати доба, цілком відмінна і принципово краща від усього, що діялося раніше. Про позитивні й негативні аспекти таких вірувань, їхню роль у політичному житті і залученні людей до тих чи інших соціальних рухів, йшлося в кількох доповідях і дискусійних виступах. Остання головна тема мала назву “Корисність історії і зловживання нею, відповідальність історика в минулому і тепер”. Йшлося про те, як

максимально поєднати наукову об'єктивність з прагненням істориків відповідати на запити й потреби суспільств, у яких вони живуть. Велась дискусія про значення ідеалу інтелектуальної чесності, необхідність дотримуватися засад логічного мислення, протиставити його ірраціоналізмові, тенденційному використанню історичних міфологій. Це питання розглядалось у загальнотеоретичному плані і на прикладі історіографії різних держав і народів. Зокрема, російський історик С. Журавльов характеризував утвердження в 1930-х роках сталіністської моделі російської історії. Як зазначив Я. Ісаєвич, доповідач обійшов надзвичайно важливий аспект радянської історичної науки тієї доби: обов'язковість ідеалізації російської імперської ідеології. Під егідою МКІН та ЮНЕСКО відбувся симпозіум “Кордони і зміни національних територій у Центрально-Східній Європі: на прикладі чотирьох сусідніх країн – Білорусі, Литви, Польщі, України” (Координатор проекту – президент Федерації інститутів Центрально-Східної Європи Є Клочовський, Польща). Проблеми, пов'язані зі своїми країнами, висвітлювали, зокрема, Ю. Кьяупене (Литва), Г. Самсонович (Польща), А. Камінський (США), Я. Ісаєвич (Україна). Останній зупинився на принципово різних підходах до питань національної території. Ті народи, котрим доводилося відстоювати своє право на існування, як правило, національну територію визначали в етнічних межах, натомість народи, які мали привілейовану позицію в багатонаціональних державах, вважали законними т.зв. історичні права на завойовані землі, населені іншими народами. Україністична тематика була представлена й на інших засіданнях та секціях. С. Плохій і З. Когут, Ф. Сисин взяли участь у праці круглого столу з питань порівняльної ролі шляхетського стану в різних країнах. На заключному засіданні виголосив доповідь Є Клочовський, який узагальнив досвід істориків, зупинився на спільних проектах МКІН з ЮНЕСКО. У дні конгресу діяла виставка історичних наукових публікацій, на якій була й експозиція, організована Національним комітетом істориків України.

20-й конгрес, 3 – 9 липня 2005, Сідней (Австралія). Понад 1000 учасників з 72 країн. Найбільшими були делегації Австралії, США, Німеччини, Великої Британії, Японії та Італії. Попри збільшення кількості учасників конгресу з Центрально-Східної Європи й їхню дедалі активнішу участь не лише в засіданнях, присвячених цьому регіонові (це, зокрема, стосується польської делегації), і надалі відчутною залишилася кількісна і світоглядна перевага науковців із Західної і Центральної Європи, США та Японії, що позначилося також на тематичних пріоритетах програми конгресу.

Головні теми: “Людство і природа в історії” (з підтемами “Екоісторія: нові теорії та підходи”, “Природні катастрофи і як до них ставилися”), Міф та історія” (з підтемами: “міфи заснування в історії й конструювання ідентичностей”, “Міфи, влада і історія, або відповідальність історика”, “Історія та утопія”), “Війна, мир і міжнародний порядок в історії (з підтемами: *Bellum justum*: справедливі війни, несправедливий мир? Ідеї та

дискусії”, “Змінне розуміння і умови миру в історії”, “Війна, насильство і гендер”). Загалом предметом обговорення на конгресі стали практично всі найважливіші питання сучасної історичної науки. Основна увага була зосереджена на способах і методах переорієнтації історії з таких базових категорій, як держава, або економічна чи політична періодизація. Як можливу альтернативу розглядали, зокрема, екоісторію, що могла би не лише стати містком між гуманітарними та природничими науками, а й концептуалізувати питання про роль природи як незалежного агента історичного процесу). Чимала увага була приділена обмеженостям і міфічній природі національної історії й, водночас, можливостям і важливості історії всесвітньої, чийм перспективам останнім часом приділялося порівняно менше уваги на тлі поширення мікроісторії та фрагментації історичного фаху.

На засіданнях спеціалізованих тем неодноразово порушувалися питання, пов’язані з історією України. Один із спільних семінарів МКІН та ЮНЕСКО мав назву “Місце Центральної Європи між Сходом і Заходом протягом тисячоліття, 1000 – 2000”. На ньому виступили головуєчий Г. Лашкевич (Польща) з доповіддю “культурний простір Центральної Європи”, Ф. Сисин (Канада) “Центральна Європа, Східна Європа, Євразія: історичні категорії та політичні програми”, була зачитана доповідь Я. Ісаєвича (Україна) “Місце України між “Сходом” і “Заходом”. Проблематика українських земель у складі польсько-литовської Речі Посполитої порушувалася на засіданні “Політична культура в Центральній Європі в європейському та глобальному контексті”. На засіданні “Імперії Близького Сходу і середземноморський регіон: кроки до глобалізації?” В. Остапчук (Канада) виголосив доповідь “Чи можна порівнювати до модерні євразійські імперії і глобалізацію?”. С. Плохій (Канада) головував на засіданні

Учасники 19-го Міжнародного конгресу історичних наук в Осло (11 серпня 2000 р.), зліва направо: Сергій Плохій, Ярослав Ісаєвич, Франк Сисин, Зенон Когут.